

УДК 316.343-058.13

О. М. КУЗЬМУК

СТАТУСНІ ПОЗИЦІЇ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ПРОСТОРІ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОБГРУНТОВАНOSTІ ЗАСОБІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОВЕДЕНОГО АВТОРОМ У М. ЛУЦЬКУ)

Кузьмук Ольга Миколаївна – старший викладач кафедри соціології Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Дана стаття присвячена аналізу обґрунтованості засобів ідентифікації середнього класу. Статусні позиції середнього класу розглядаються, як такі, що в просторі соціальної нерівності конститууються трьома вимірами стратифікації: економічним, соціальним та політичним виміром.

Ключові слова: соціальна нерівність, соціальний простір, статусні позиції, середній клас, засоби ідентифікації середнього класу.

Данная статья посвящена анализу обоснованности средств идентификации среднего класса. Статусные позиции среднего класса рассматриваются, как такие, что в пространстве социальной мобильности конституируются тремя измерениями стратификации: экономическим, социальным и политическим измерением.

Ключевые слова: социальное неравенство, социальное пространство, статусные позиции, средний класс, средства идентификации среднего класса.

This article is devoted to the analysis of the validity of the middle class identification means. Status positions of the middle class are constituted by three dimensions of stratification: economic, social and political dimension.

Key words: social inequality, social space, status positions, the middle class, identification means of the middle class.

© О. М. Кузьмук, 2012

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблемне поле даної статті полягає у дослідженні концепту середнього класу та обґрунтованості засобів його ідентифікації, а ця обставина, в свою чергу, робить актуальним питання необхідності пошуку шляхів поєднання методологічних стратегій для досягнення сутності середнього класу та критеріїв його ідентифікації.

Спрямованість нашого дослідження передбачає, перш за все, визначення диференціації середнього класу за розташуванням у ієрархічно організованій структурі суспільства, тобто у системі соціальної стратифікації. Для реалізації даного завдання був використаний масив даних соціологічного дослідження проведеного під керівництвом автора під назвою «Соціальні класи, класова ідентифікація та середній клас у м. Луцьку». Тип вибірки – багатощаблева, ймовірна, районована вибірка, з використанням маршрутного методу та квот. Обсяг вибіркової сукупності з урахуванням значення довірчої ймовірності ($p=0,954$) становить 405 осіб.

Звернувшись до критеріїв ідентифікації середнього класу, що ґрунтуються на основних теоретичних постулатах до визначення даного соціального феномена, в дослідженні виокремлюються 3 групи засобів ідентифікації (критеріїв приналежності) середнього класу відповідно до трьох основних форм соціальної нерівності та за допомогою кластеризації здійснюється їх обґрунтування.

Засобами ідентифікації середнього класу запропоновано розглядати основні виміри соціальної стратифікації (власність, влада та престиж), які ієрархічно впорядковуються в просторі соціальної нерівності та визначають місце індивіда у межах соціальної структури суспільства. З метою

розв'язання наукової проблеми даного дослідження була виділена система первинних індикаторів, яка забезпечила основу формування окремих вимірів складного концепту середній клас.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблематики.

Методологічні особливості та результати дослідження середнього класу та засобів його ідентифікації описані в роботах Т. Заславської, В. Радаєва, О. Шкаратана, Г. Дилігінського, Т. Малєвої, О. Симончук, С. Макеєва, Є. Головахи, О. Куценко. Методика самоідентифікації як засіб приналежності до середнього класу реалізована в роботах Л. Хахуліної. Аналіз багатовимірного стратифікаційного підходу реалізований у роботах П. Сорокіна, а також Л. Уорнера. Аналіз багатовимірної моделі стратифікації, відповідно до якої простір соціальної нерівності конститується стратифікаційними порядками, знаходить своє відображення в працях Н. Коваліско та О. Савчинського.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження є теоретичний синтез методологічних підходів, сконцентрованих у межах структурного функціоналізму.

Формулювання мети і завдань статті. Метою даної роботи є соціологічний аналіз обґрунтованості та можливостей вивчення засобів ідентифікації середнього класу.

Поставлена мета реалізовуватиметься через наступні наукові завдання:

- здійснити інтерпретацію поняття «середній клас», уточнити його зміст;

- використовуючи масиви даних проведеного під керівництвом автора емпіричного соціологічного дослідження та виходячи з багатокритеріальної моделі приналежності до середнього класу здійснити

ти аналіз кореляційних залежностей між трьома стратифікаційними вимірами статусних позицій середнього класу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідним для подальшої роботи з концептом середній клас є представлення визначення, яке можна вважати операціональним. Так, середній клас – це соціальна група людей, яка володіє достатнім обсягом матеріальних ресурсів, владних повноважень і має достатньо високий професійно-кваліфікаційний рівень, що обумовлює її життєві шанси та дає можливість їх реалізації в якості інвестицій на перспективу (це і є та соціальна група, що перестала турбуватися про хліб насущний та перейшла від абсолютного споживання до заощаджень).

На основі такого визначення проведено конкретизацію змісту і обсягу поняття. В даному визначенні виділені наступні ознаки для подальшого дослідження обґрунтованості засобів ідентифікації середнього класу – економічний, політичний та освітньо-професійний статус. Для кожної фіксованої ознаки розробляється відповідна система емпіричних індикаторів (відповідно до теоретичних побудов здійснюється пошук координат, які розглядаються як змінні в економічній, професійній, політичній (адміністративній площині).

Багатовимірний підхід до аналізу процесів розшарування дозволяє відобразити складне переплетення ознак і характеристик, що впливають на вказані процеси в сучасному суспільстві.

Шляхом ієрархічного кластерного аналізу був здійснений підбір ознак, що характеризують: політичний потенціал, який виражається в об'ємі владних та управлінських функцій; економічний потенціал, який проявляється в масштабах власності, доходів та рівні життя; соціокультурний потенціал, який відображає рівень освіти, кваліфікації і професіоналізму і, нарешті, соціальний престиж, який є концентрованим відображенням названих вище ознак.

Всі ці критерії пов'язані, але разом з тим, на думку П. Сорокіна, утворюють відносно самостійні осі стратифікаційного простору [4; 375-376].

Важливим завданням є вивчення взаємозалежностей між різними вимірами стратифікації, а отже, і позиції середнього класу за цими вимірами. Н. Коваліско виділяє в своїй праці п'ять стратифікаційних порядків та вивчає кореляційні залежності між цими порядками [1; 197-198]. В даній статті, як про це зазначалося вище, вивчення кореляційних залежностей проводиться за трьома стратифікаційними вимірами.

Оскільки вважається, що економічна позиція в ринковій економіці визначає всі інші та домінує над ними, було прийнято рішення дослідити кореляції між позиціями в різних вимірах нерівності та довести або спростувати дану гіпотезу. Отримані рангові коефіцієнти кореляції Спірмена значущі на рівні 0,01.

Найтисніший взаємний вплив спостерігається між економічним та соціальним вимірами (0,321), саме ці виміри і домінують у сконструйованому просторі соціальної нерівності. Позиція індивіда в адміністративній площині найменш пов'язана з

іншими вимірами, а отже, є найбільш автономним відокремленим виміром, ця обставина обумовлена також і тим, що для представників середнього класу, як показало дослідження, характерним є невеликий обсяг владних повноважень.

Таблиця 1

Таблиця кореляції соціальної позиції за трьома стратифікаційними вимірами (ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена)

	Позиція за економічним виміром	Позиція за соціальним (кваліфікаційно-професійним) виміром	Позиція за політичним (владним) виміром
Позиція за економічним виміром	1,000	0,321	0,167
Позиція за соціальним (кваліфікаційно-професійним) виміром	0,321	1,000	0,270
Позиція за політичним (адміністративним) виміром	0,167	0,270	1,00

Наступним кроком у нашому дослідженні є вивчення залежностей між даними стратифікаційними вимірами та «суб'єктивним середнім класом». «Суб'єктивним середнім класом» позначатимемо ту соціальну групу, яка на основі самозарахування стверджує свою приналежність саме до цього класу. Отримаємо наступну таблицю залежностей між даними змінними.

Таблиця 2

Таблиця кореляції соціальної позиції за трьома стратифікаційними вимірами та належністю до «суб'єктивного середнього класу» (ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена)

	Належність до середнього класу («суб'єктивний середній клас»)
Позиція за економічним виміром	0,454
Позиція за соціальним (кваліфікаційно-професійним) виміром	0,387
Позиція за політичним (адміністративним) виміром	0,207

І як маємо можливість спостерігати, залежність корелюється насамперед економічним та соціальним капіталом середнього класу, так, найвища міра кореляції характерна для економічного (0,454) та соціального капіталу середнього класу (0,387). Найменшою мірою узагальнений статус середнього класу знову ж таки залежить від позиції середнього класу в адміністративній площині (0,207).

Хоча в процесі виділення середнього класу за принципом самоідентифікації є й певні проблеми,

більше половини населення, як показують результати соціологічних досліджень, ототожнює себе з середнім класом, притому, що середнього класу як потужної соціальної групи немає. Ця обставина свідчить про відсутність у масовій свідомості стандартів споживання, стилю життя, інших параметрів приналежності до середнього класу, а також про відсутність взагалі образу середнього класу в масовій свідомості. На рівні буденної свідомості поняття «середній клас» у першу чергу ототожнюється з поняттям «середній індивід», ідентифікуючи себе з середнім класом людина вважає себе «не гіршою за інших». Крім того, слід звернути також увагу на проблему часткової незакріпленості феномена середнього класу в свідомості пересічного громадянина, дані міркування підтверджують висновки отримані О.В. Симончук [3]. Хоч такий результат може свідчити і про небажання особи з психологічної точки зору ідентифікувати себе з нижчим класом суспільства. Так як досить багато людей визначає нижчий клас, як безробітних та людей позбавлених будь-якої власності (власного будинку, квартири та інших переваг).

Важливим для нас, у даному дослідженні, є також і вивчення та порівняльний аналіз кореляційних залежностей між описаними вище трьома стратифікаційними вимірами та «реальним середнім класом». Останній був отриманий у ході реалізації засобами SPSS «відбору за умовою», середній клас конструювався нами відповідно до теоретичних побудов та сформульованого операціонального визначення середнього класу.

Таблиця 3

Таблиця кореляції соціальної позиції за трьома стратифікаційними вимірами та належністю до «реального середнього класу» (ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена)

	Належність до середнього класу («реальний середній клас» (отриманий шляхом реалізації засобами SPSS відбору за умовою))
Позиція за економічним виміром	0,399
Позиція за соціальним (кваліфікаційно-професійним) виміром	0,213
Позиція за політичним (адміністративним) виміром	0,039

Дана таблиця описує коефіцієнт кореляції Спірмена між виділеними в масиві по Луцьку трьома кластерами (economy, social, vlada) і змінною «реальна приналежність до класу», яка була створена в результаті реалізації «відбору за умовою». Як бачимо, знову найтісніший кореляційний зв'язок спостерігається між «реальним середнім класом» та економічним (0,399) і соціальним виміром (0,213), невисока кореляція спостерігається між «реальним середнім класом» і політичним (адміністративним) виміром (0,039). Слід також звернути увагу і на те, що кореляційні залежності між дани-

ми стратифікаційними вимірами і «суб'єктивним середнім класом» є вищими порівняно з залежностями з «реальним середнім класом».

Наступним нашим кроком є безпосереднє вивчення кореляційних залежностей між «реальним середнім класом» та «суб'єктивним середнім класом», для дослідження даних залежностей використаємо ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена і коефіцієнт Eta. Значення коефіцієнта (Eta) є мірою сили зв'язку між двома змінними, в даному разі, між «реальним середнім класом» (незалежна змінна) і категорією самоідентифікація «суб'єктивний середній клас» (залежна змінна). Чим ближче значення Eta до 1, тим більша сила зв'язку двох змінних.

Таблиця 4

Таблиця кореляцій (ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена і коефіцієнт Eta) між «реальним середнім класом» та «суб'єктивним середнім класом»

	Реальна належність до середнього класу (коефіцієнт Спірмена)	Самоідентифікація з середнім класом (коефіцієнт Спірмена)
Реальна належність до середнього класу	1,000	0,177
Самоідентифікація з середнім класом	0,177	1,000
Коефіцієнт Eta	0,157	

Оскільки ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена значущий на рівні 0,01, то в даному випадку можемо констатувати про те, що залежність між «реальним середнім класом» та «суб'єктивним середнім класом» існує, але значення коефіцієнта Eta (0,157) показує, що сила зв'язку двох зазначених змінних є невисокою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі реалізації регресійного аналізу, залежною змінною у даному випадку знову ж виступають критерії самоідентифікації (самозарахування) до середнього класу. В процесі регресійного аналізу досліджується такі величини, як рівень доходу, наявність рухомого/нерухомого майна, рівень освіти і кваліфікації, ранг та інші, які розглядаються як незалежні змінні впливають на самозарахування індивіда до середнього класу, що, в свою чергу, виступає залежною змінною. В результаті отримуємо, що такий фактор, як особистий середньомісячний дохід пояснює приблизно 36% варіативності самоідентифікації в цілому, для прикладу – фактор освіти пояснює 27%.

Якщо в процесі регресійного аналізу досліджувати вплив побудованих нами кластерів, як незалежні фактори, то знову ж таки домінує за впливом на залежну змінну самоідентифікація – економічний критерій, отже, наша гіпотеза в даному випадку може вважатися доведеною.

Економічний критерій приналежності до середнього класу є досить важливим, оскільки саме володіння певним обсягом матеріальних ресурсів дає можливість вести певний стиль життя, який мож-

на окреслити як стиль життя середнього класу.

Емпірично доведено та підтверджено гіпотезу про політичну та суспільну пасивність середнього класу. Для українського середнього класу характерним є невеликий обсяг владних повноважень.

Перспектива подальших розвідок у цій темі пов'язана, перш за все, з можливостями теоретичного синтезу методологічних підходів до вивчен-

ня середнього класу та подальше обґрунтування можливостей використання політичного капіталу середнього класу як критерію ідентифікації. Політичний капітал як критерій ідентифікації є малодослідженою обставиною та може вважатися перспективним напрямом у ході подальших досліджень середнього класу та критеріїв надійної його ідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення / Н. В. Коваліско. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с.
2. Новые социальные неравенства / Под ред. С. Макеева. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 355 с.
3. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 464 с.
4. Сорокин П. А. Система социологии. Т. 2. Социальная аналитика: учение о строении сложных социальных агрегатов / П. А. Сорокин. – М.: Наука, 1993. – 688 с.
5. Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / За ред. С. Макеева. – К., 2006. – 372 с.